

Gradvohl Edina

Delphys, hystera, métra Hol lakik a magzat?

„A méh (*uterus, delphys, hystera, metra*) körte alakú, tömött simaizomszerv, amelynek nyaki része (*cervix [...] uteri*) mintegy 3 cm-re benyúlik a hüvelybe... A cervix állománya a *cervicalis matrix*” – írja Papp Zoltán A szüléset-nőgyógyászat tankönyvben (Papp 2002: 46). Az öt különböző latin és latinisított görög kifejezést egyaránt az anyaméh megnevezésére használják (Brencsán 1983). Az ókorban még ennél is több neve volt az anyaméhnek:

1. métra, μήτρα
2. hystera, ὑστέρα
3. delphys, δελφύς
4. gastér, γαστήρ
5. nédys, νηδύς
6. angos, ἄγγος
7. goné, γονή
8. uterus
10. matrix
11. vulva

1. MÉTRA

A görög világban leggyakrabban a *métra* kifejezést használták, több mint háromezer előfordulását ismerjük, noha használata még az orvosi irodalomban sem kizárólagos.¹ A Kr. u. II. században élt kiváló orvos, Galénos önálló tanulmányt szentelt az anyaméh szerkezetének, amely ezzel a mondattal kezdődik (*De uteri dissectione* I.):

„Ez a tanulmány az anyaméh (*métra*) elhelyezkedésével, méretével és alakjával foglalkozik.” A *métra* szó etimológiája nyilvánvalóan az *anya, métér* szóval áll összefüggésben (Nickel 1971).

2. HYSTERA

Ugyancsak gyakori a *hystera* kifejezés, amelyet közel kétezerszer használnak a görög irodalomban.² Aristotelés így ír az állatok történetéről szóló munkájában (510b): „A méhvel

rendelkező élőlényeknek méhe nem minden esetben ugyanolyan vagy hasonló egymáshoz... ezek közül *hysterának* és *delphysnek* hívják (ahonnan az ikrek neve [*adelphoi*] származik), *métrának* pedig a cervix uterit és a méhszájat...”

Mint látjuk, Aristotelés külön úton jár, hiszen nem az anyaméhet, hanem csak a cervix uterit, a méhnyakat tekinti *métrának* (Peck 1996:156). Hippokratés egyik hű követője, a kappadókiai Aretaios szerint (*Az akut betegségek tünetei és okai*, 2, 11): „Az anyaméh olyan, mint egy önálló lény, képes magától mozogni... Bizonyos szempontból olyan, mint egy élőlény egy másik élőlényen belül.”

Idősebb Plinius is az anyaméh helyéről való elvándorlásával magyarázza a hisztérikus fulladás betegségét, amelyet csak nők kaphatnak meg, mivel csak nekik van hysterájuk (*Naturalis historia* 7, 175): „a női nem különösen ki van téve ennek a betegségnek, mivel a méhe elmozdulhat a helyéről. Ha ezt a szervet vissza tudják juttatni a helyére, a légzés visszatér.”

A beteg tünetei attól függték, hogy az anyaméh hol akadt el vándorlása során. Az elmozdult, „önfejű” hysterát jó vagy rossz szagú anyagok füstölésével, belélegzésével lehetett eredeti helyére visszakergetni (Gradvohl 2003: 33–37). Bármilyen meglepő, a vándorló anyaméh elmélete az orvosi munkák egy részében a XVII. századig fel-felbukkan, noha olyan jeles szerzők utasították el már az ókorban, mint Sóranos vagy éppen Galénos (King 2004: 11). A *hystera* kifejezés eredetileg azt jelentette, hogy „a felső rész”. Etimológiai rokona a szanszkrit *úttaras* „felső”, *udáram* „has” és a latin *uterus* „anyaméh” szavaknak.

3. DELPHYS

Jóval ritkább az anyaméh *delphys* megnevezése. Aristotelés véleményét a *hystera* leírásánál már idéztük. A Kr. u. II. század jeles orvos szerzője, Sóranos hasonlóképpen fogalmazott

1. Árnalja a képet, hogy az *anya* szó tárgyesete szintén *métra*, ezért azokat a helyeket, amelyek nem a méhre vonatkoznak, ki kell zárni a találatok közül.
2. A találatok közül ki kell zárni a később jelentésű *hystera* szót.

(Gradvohl 2006a: 12): „Az anyaméhet – *métra* – *hysterának* is és *delphysnek* is nevezzük. Azért hívjuk *métrának*, mert mindennek az anyja, ami belőle születik, vagy mert anyává teszi azokat, akiknek méhük van, vagy mert egyesek szerint az anyaméh kiméri (*metron echei*) az idejét a menstruációnak és a szülésnek. Azért hívjuk *hysterának*, mert feladatait később (*hysteron*) végzi el, vagy mert a belek mögött helyezkedik el, ha nem is pontosan, de legalább nagyjából. *Delphysnek* pedig azért hívjuk, mert fivéreket és a nővéreket (*adelphoi*) hoz létre.”

Függetlenül attól, hogy az *adelphos*, „testvér” szó valóban visszavezethető-e a *delphysre*, nagyon valószínű, hogy utóbbi a *delphis* „delfin” kifejezéssel és talán a Delphoi településnévvel is rokonságban áll. Bizonytalan, hogy az egy felíraton szereplő *delphos* „disznó” idevonható-e (SIG 1039, 15), de az biztos, hogy a latin *porcellus*, „kismalac” volt az olasz *porcellana*, „kauri kagyló”, majd „porcelán” végső forrása. Elgondolkodtató, hogy az anyaméhben megfőzött kismalac ínyencfogásának neve *volva* vagy *vulva* volt, vagyis a *porcellus* és a *vulva* szokásos látványt nyújtott egy római lakomán, és talán az étel és a kagyló alakjának hasonlósága folytán használták mindkettőre ugyanazt a szót. A kagyló hasonlósága a porcelánhoz lehetett az utóbbi névadója.

4. GASTÉR

A szó leggyakoribb jelentése „has”, „pocak”, „anyaméh”. A legkorábbi előfordulása Homérosnál (*Ílias*, 6, 58) egyértelműen a méh funkciójára utal, mivel „az anya a hasában hordja” jelentése van. A laikusok számára nem volt egyértelmű, hogy a hason belül pontosan hol helyezkedett el a magzat, így a legegyszerűbb volt annyit mondani, hogy a hasában van. Az *en gastris echusa*, vagyis „hasában bírni” jelentése egyszerűen várandósna lenni (Theognis, 305). Aristotelész használja e kifejezést, de az orvosi irodalomban ritkábban fordul elő, mivel az orvos szerzők tudták, hogy a magzat a hason belül az anyaméhben helyezkedik el. Hétköznapi használata azonban túlélte az ókort. Az *Etymologicum Magnum* például így ír (254): „*Delphys* és *delphinia*, az anyaméh (*métra*), a *gastér*.”

5. NÉDYS

A szó jelentése „üreg”, és bármilyen „testüreg”. Már Homérosnál megjelenik anyaméh értelemben (*Ílias*, 24, 496), de egyszerűen hasként is használja (*Ílias*, 13, 290), az *Odysseiában* pedig gyomorként (9, 296). Az orvosi irodalomban ritka, leginkább az anyaméh neveinek felsorolásakor fordul elő (Meletius, *De natura hominis*, 8, 12): „*Nédysnek* is nevezik, és *delphysnek* és *hysterának*. *Nédysnek*, mert élvezettel szeretkezik, vagy a felhalmozásból (*nenésthai*), minthogy felhalmoz és megtelik keménységgel.”

6. ANGOS

Kifejezetten ritka az „edény” jelentésű szó anyaméhré való alkalmazása, mégis találkozunk vele. Hippokratés az *Epidémiák* 6. könyvében így ír (Hippokratés 1994: 259): „Ha a mellbimbó és a bimbóudvar sápadt, az anyaméh (*angos*) beteg.”

Galénos kommentárt írt ehhez a helyhez, és megállapította, hogy Hippokratésnak nem szokása *angosnak* nevezni a *hysterát*, de ebben az esetben nyilvánvalóan erről lehet szó, mivel a mellbimbó és az anyaméh (*métra*) állapotának összefüggésére az orvosi irodalomban már többször felhívták a figyelmet. Megjegyzendő, hogy az anyaméhen segíteni szándékozó mágikus, ún. uterusgemmákon is lefelé fordított szájú edényhez hasonló módon ábrázolják az anyaméhet (Gradvohl 2006b: 57–59).

7. GONÉ

A Kr. u. II. század kezdetén élt és alkotott Ephesosi Rufus felsorolásában Hippokratésnak tulajdonítja a *goné* kifejezés anyaméhként való említését (Rufus 1879: 193): „Az asszony szaporító szerve az anyaméh (*métra*) és *hystera*: Hippokratés *delphysnek* és *gonénak* is hívja.”

A hippokratési corpusban mindössze két helyen találkozunk ezzel a kifejezéssel, először a belső szervek megbetegedését tárgyaló fejezetben (*De articulis* 45): „Itt helyezkedik el a húgyhólyag és a *gonai*, valamint a végbél kitáguló része.” Az anyaméh értelmezését, amelyet Rufus egyértelműnek mond, gyengíti, hogy a szó többes számban szerepel, márpedig egy nőnek csak egy méhe van. Egyes számban szerepel azonban egy másik műben, ahol szintén a húgyhólyag és a végbél közé helyezik el a méhet (*Vectarius* 1, 17): „Ugyanitt helyezkedik el a húgyhólyag, az anyaméh (*goné*) és a végbél benyúló része.”

Ezen kívül csak Galénosnál jelenik meg egy helyen a *goné* ilyen értelemben. Általános szaporítószerként gyakrabban használják, minthogy a *gignomai*, keletkezik, születik szóból származik.

8. UTERUS

Az egyik leggyakoribb anyaméh jelentésű latin szó, az *uterus*. Plautus komédiáitól idősebb Plinius természettudományi munkájáig, a *Naturalis historiáig* számos helyen megjelenik. Meglepő azonban, hogy mind az orvostudományi munkát írt Celsus, mind pedig a történetíró Tacitus méhmagzat értelemben is használja (*Annales* 1, 59): „*Arminium super insitam violentiam raptam uxorem, subiectus servitio uxoris uterus vaecordem agebant, volitabatque per Cheruscos, arma in Segestem, arma in Caesarem poscens.*” „*Arminiust erőszakos természetén kívül majdnem megőriztette feleségének elhurcolása, felesége magzatának szolgágra vetése, s száguldozott a cheruszusok földjén, fegyvert követelt Segestes, fegyvert Caesar ellen.*” A latin *uterus* kifejezés etimológiai rokona a szanszkrit *úttaras* „felső”, *udáram* „has” és a görög *hystera* „anyaméh” szavaknak.

9. MATRIX

A szó nagyon ritka a latin irodalomban, az orvosi szövegekben a késő antikvitásban jelenik meg (Philumenus, *De medicina* 2, 134): „Ezekből egyet három drachmányi mirtusz főzetével megitatni orrfolyás és aranyér és mindenfajta folyás esetén, és náthára és az anyaméh (*matrix*) (hiszterikus) fulladására.”

10. VULVA

A latin nyelvű orvosi irodalom egyik leggyakoribb kifejezése az anyaméhre. Eredeti jelentése „csomagolás”, „borítás”, „kültakaró”, „burkolat”. Innen származik a magzat „burka”, vagyis az anyaméh jelentése. Ilyen értelemben használja Celsus, az egyik legismertebb orvostudományi munka nem orvos szerzője (*De medicina* 2, 7, 11): „Ha a nő lágyékában minden látható ok nélkül kis láz lép fel, fekély van az anyaméhben (*vulva*).”

Különös módon a mágiába is utat talált a kifejezés. Egy átoktáblán szereplő rövidítés, a QPVVLLVA feloldása *quem peperit vulva*, vagyis „akit az anyaméh szült” (Jordan 1976). Egy római átoktáblára pedig nemcsak azt írták, hogy *Sura maledicta vulvából*, vagyis átkozott anyaméhből született, hanem le is rajzolták Surát méhmagzatként az anyaméhben (Gradwohl 2009: 60–62).

Az anyaméh elnevezésére a görög–római ókorban zavarba ejtően sok kifejezést használtak, és ez bizonyos mértékig a mai magyar orvosi nyelvre is hatást gyakorol, ez magyarázza, miért szerepel például a szülészet-nőgyógyászat tankönyvben nem kevesebb mint öt latin és latinósított görög elnevezés.

IRODALOM

- Brencsán János: *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata*. Budapest, 1983.
- Leven, Karl-Heinz: *Antike Medizin*. München, 2005.
- Gradwohl Edina: „A vándorló anyaméh”. *Ókor* 2: 2–3, 33–37, 2003.
- Gradwohl Edina: *Sóranos*. Budapest, 2006a.
- Gradwohl Edina: “Matrix – on the Typology of Ancient Votive Uterus-Representation”. In: Németh György – Forisek Péter (eds.): *Epigraphica III. HPS 13*, Debrecen, 2006b, 53–66.
- Gradwohl Edina: „Az önféjú anyaméh”. *Ókor* 8: 3–4, 60–62, 2009.
- Hippocrates: *Volume VII.*, Cambridge MA, London, 1994.
- Jordan, David: “CIL VIII 19525(B).2 QPVVLLVA = q(uem) p(eperit) vulva”. *Philologus* 120: 127–132, 1976.
- King, Helen: *The disease of virgins*. London, 2004.
- Nickel, Diethard: *Galen über die Anatomie der Gebärmutter*. Berlin, 1971.
- Papp Zoltán (szerk.): *A szülészet-nőgyógyászat tankönyve*. Budapest, 2002.
- Peck, A. L.: *Aristotle History of Animals I–III*. Cambridge MA, London, 1993.
- Rufus Med.: *De corporis humani appellationibus*. In: Daremberg, C., Ruelle, C. É. (eds.): “*Oeuvres de Rufus d’Éphèse*”. Párizs, 1879.
- SIG: *Sylloge Inscriptionum Graecarum*. Lipsce, 1915–1920.

Gyermeket szülő ülő asszony, a termékenység istennője (Kr. e. 6500–5700). Çatal Hüyükben találták